

Lublin, 30 grudnia 2022 roku

Dr hab. Jagoda Jezior
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Wydział Filozofii i Socjologii
Instytut Socjologii

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Magdaleny Rak-Suskiej

„Funkcje estetyzacji ciała w kreowaniu fasad w społeczeństwie konsumpcyjnym.
Na podstawie badań socjologicznych klientek salonów kosmetycznych
i klinik medycyny estetycznej” (2022)

przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. Grzegorza Adamczyka, prof. KUL

Uwagi wstępne

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska – Pani mgr Magdaleny Rak-Suskiej – stanowi interesujące pod względem poznawczym opracowanie, w którym zostały podjęte aktualne i ważne problemy społeczne. Posiada wysoką wartość naukowo-badawczą. Przedmiotowe zagadnienie funkcji estetyzacji ciała ukazano w perspektywie charakterystyki społeczeństwa konsumpcyjnego, zaś w ramach ujęcia badawczego wyróżniono kwestię moralnego wymiaru piękna. Na szczególne podkreślenie zasługuje zastosowanie teorii i koncepcji, tu: podejścia dramaturgicznego E. Goffmana; kapitałów społecznego, kulturowego i symbolicznego oraz koncepcji habitusu P. Bourdieu; teorii wartości S. Ossowskiego. Każda z nich mogłaby posłużyć do zbudowania podstaw teoretycznych koncepcji badawczej. Tymczasem Autorka proponowała komplementarne ujęcie, a także konsekwentnie „przełożyła” kluczowe elementy teorii na problemy naukowo-badawcze i autorski projekt badań jakościowych.

Struktura i merytoryczna zawartość rozprawy

Rozprawa składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów posiadających złożoną strukturę, zakończenia, bibliografii, spisu tabel, aneksu, a także streszczeń w języku polskim i angielskim. Ogółem liczy 298 stron. W omówieniu struktury, Autorka podkreśla podział na trzy części: teoretyczną, metodologiczną i empiryczną, jakkolwiek nie wyróżnia ich wprost w spisie treści. Dwa początkowe rozdziały mają charakter teoretyczny, trzeci – metodologiczny, natomiast w rozdziałach od czwartego do szóstego przedstawiono analizę i opis rezultatów badań własnych. W konstrukcji każdego z rozdziałów występują dość rozbudowane wprowadzenia oraz trzy

podrozdziały. Uwzględniając cele i charakter opracowania, układ rozdziałów oraz ich zawartość w pełni odpowiadają podjętym zamierzeniom. Poszczególne elementy pracy tworzą komplementarną całość, zaś sposób przedstawienia zagadnień teoretycznych i analiz pojęciowych, metodologii badań i efektów analizy materiału empirycznego cechuje wysoki stopień spójności.

Pracę rozpoczyna dość obszerny, liczący 16 stron „Wstęp”, który pełni funkcje wprowadzające, ale ma też istotne znaczenie w prezentacji podstaw teoretycznych i koncepcji badań własnych, w tym niektórych rozwiązań metodologicznych. Autorka charakteryzuje zjawisko estetyzacji ciała oraz „instytucjonalizacji form dbałości”, odwołując się do kontekstu współczesnych przemian społeczno-kulturowych oraz procesów związanych z formowaniem społeczeństwa postmodernistycznego i postępującej indywidualizacji. Omawia zarys naukowej refleksji dotyczącej ciała, uwzględniając z jednej strony perspektywę socjologii czy filozofii, z drugiej zaś nauk medycznych, biomedycznych i biotechnologicznych, inżynierskich. Już w tym miejscu można przekonać się o zastosowaniu wieloaspektowego podejścia badawczego, w tym odniesień do kontekstu społecznego i kulturowego, normatywnego i prawnego, kontroli społecznej i religijnej. Przedstawiono zmiany w zakresie czynników dyscyplinowania ciała i społecznej kontroli (np. dyktatury mody), ale też wyłanianie się form instytucjonalnych, paradygmatu tożsamościowego, ujmowania ciała w terminach: medykalizacji, psychologizacji, moralizacji. Rozważania obejmują kształtowanie systemów wartości, aspiracji i celów życiowych, ale też kwestie relatywizmu, wzrostu autonomii jednostek, a przede wszystkim – moralnego aspektu piękna i utożsamiania piękna z dobrem moralnym. Na tle całego spektrum wątków tematycznych i poglądów licznych autorów, ale też odwzorowania obrazu zjawisk w danych statystycznych (rynek usług z dziedziny chirurgii plastycznej, medycyny estetycznej i kosmetologii), zostały doprecyzowane perspektywy teoretyczne oraz zakres analiz literaturowych i badań własnych. Jako obszar zainteresowań Autorka wskazała: problematykę podejmowania estetyzacji ciała przez kobiety regularnie korzystające z usług rynku kosmetycznego i medycyny estetycznej, motywy skłaniające do praktyk estetyzujących i przypisywane tym działaniom znaczenie; przyczyny ważności w życiu klientek salonów kosmetycznych kwestii „ciała i jego wyglądu”, ale też tworzenie fasad. Następnie sformułowała tezę generalną: „Funkcją estetyzacji ciała jest pomnażanie kapitału symbolicznego jednostki wykorzystywanego do konstruowania fasad w oparciu o kulturowo uwarunkowane utożsamienie piękna z dobrem moralnym” oraz osiem „pytań badawczych” (s. 11). Cele naukowo-badawcze zostały jasno wyłożone. Wspomniane pytania posłużyły ponadto w porządkowaniu zawartości rozprawy, zwłaszcza rozdziałów empirycznych i zakończenia, co sprzyja ogólnej przejrzystości jej konstrukcji.

Rozdział pierwszy, pt.: „Konsument jako aktor życia społecznego”, rozpoczyna dość

obszerne wprowadzenie, zawierające prezentację kluczowych zagadnień. Początkowy podrozdział dotyczy podejścia dramaturgicznego E. Goffmana, głównie rozumienia kategorii: występ, kreowanie fasad, wykorzystywanie dekoracji, masek, wywieranie wrażenia na publiczności, ujęcie metafory teatru i sceny, postrzeganie interakcji. W drugim przedstawiono zagadnienia: konsumpcja i konsument. Wiele miejsca zajmują rozważania na temat rozwoju konsumpcji, jej aspektów i społecznego znaczenia, czynników formowania społeczeństwa konsumpcyjnego. Trzeci punkt poświęcono analizie cech społeczeństwa konsumpcyjnego, z uwzględnieniem ról (np.: konsumenta, nabywcy), zaspokajania potrzeb symbolicznych oraz funkcji manifestowania i wyrażania tożsamości. O wielowymiarowości podjętych analiz świadczy też stosowanie perspektywy społecznej i indywidualnej, a także wprowadzenie zagadnień, typu: udział mediów i reklamy w propagowaniu wartości, ról społecznych, mody; orientacje związane ze stylami życia, wartościami, tożsamością jednostek. Autorka rozważa ponadto kwestie: hedonizm i tzw. alternatywny hedonizm, samorealizacja, zróżnicowanie form konsumpcji i typów konsumentów, dekonsumpcja czy antykonsumpcja, konsumpcja na pokaz. Analizy dotyczą polskiego społeczeństwa, ale też zjawisk obserwowanych w innych krajach, w wielu przekrojach czasowych. Autorka korzysta ze zróżnicowanych źródeł, w tym publikacji polskich i zagranicznych, dorobku klasyków i autorów opisujących najnowsze trendy w sferze konsumpcji.

W drugim rozdziale, zatytułowanym „Kumulacja kapitału symbolicznego zasadą funkcjonowania społeczeństwa konsumpcyjnego”, przedstawiono koncepcje P. Bourdieu i S. Ossowskiego. Uwaga skupia się przy tym na kategorii: estetyzacji ciała. Dość szczegółowa tego zapowiedź znajduje się już we wprowadzeniu do rozdziału, gdzie na tle dyskusji na temat kapitałów nakreślono problematykę: kumulacji kapitałów znajdującej wyraz „w ciele” i jego ujęcie jako kapitału fizycznego, nabywania statusu społecznego, akumulacji zasobów, praktyk rozwijania ciała. Pierwszy punkt jest poświęcony teorii kapitałów: ekonomicznego, społecznego, kulturowego i symbolicznego wraz z pojęciami: agenta, habitusu, pola. Autorka uwydatnia tu także kwestię: przemocy symbolicznej. Zwraca uwagę na znaczenie męskiej dominacji, również jako przemocy symbolicznej wynikającej ze zdolności narzucania uniwersalnych w skali społeczeństwa habitusów (s. 63). Jest to zresztą jeden z nielicznych w rozprawie fragmentów, uwzględniających bezpośrednio kontekst płci i związanych z tym kwestii nierówności społecznych. Następnie rozważania dotyczą społecznych standardów czy kanonów piękna (fizycznego), w tym medialnych wzorów, których adresatkami są kobiety. Rozwinięciem jest charakterystyka przejawów męskiej dominacji w narzucaniu standardów piękna i atrakcyjności na przykładzie społeczeństwa brazylijskiego. Drugi podrozdział zawiera opis zjawiska estetyzacji

ciała. Pojawia się tu autorskie określenie „estetyzacji”, rozumianej jako: „[...] dążenie do podnoszeniem walorów estetycznych ciała w oparciu o obowiązujące wzorce piękna i urody” (s. 65). Uwzględniono rys historyczny i zmiany społeczno-kulturowe w sferze estetyzacji, oddziaływanie sztuki, udział reklamy; wieloaspektowość postrzegania ciała i symbolicznej roli estetyzowania ciała we współczesnym społeczeństwie, powiązanie z cenionymi wartościami, przypisywane znaczenia. Autorka wprowadza także szerszy kontekst: proces starzenia się społeczeństw, promowanie praktyk prozdrowotnych i zdrowego stylu życia, powiązania ze sferą aktywności zawodowej, rozwój oraz komercjalizacja medycyny estetycznej i kosmetologii. Interesującym dopełnieniem są dane z zakresu badań rynku chirurgii plastycznej i medycyny estetycznej. Trzeci podrozdział dotyczy: moralnego aspektu piękna. Przedstawiono powiązanie obecnego w myśli filozoficznej nurtu utożsamiania piękna z dobrem moralnym, a jednocześnie perspektywę socjologiczną. Kluczowym elementem analiz jest kwestia przemian systemów wartości i orientacji moralnych, a także relacji z działaniami. Autorka rozważa związek piękna i dobra moralnego, rozwój zjawiska estetyzacji i jego społeczno-kulturowe determinanty. Doprecyzowuje tu pole własnych dociekań badawczych: „[...] sensy i znaczenia, jakie jednostki nadają pięknu i estetyzacji w kontekście tego, co uważają za dobre, wartościowe, pożądane i cenne. Moralny wymiar piękna w tym rozumieniu będzie ściśle związany z wyznawanymi wartościami oraz preferencjami, które określają sposoby postępowania, wybory, zachowania czy w końcu style i sposoby życia” (s. 76). Wiele w tym miejscu rozważań na temat ujęć zagadnienia moralności, a przede wszystkim teorii wartości, w tym koncepcji S. Ossowskiego: wartości uznawanych i odczuwanych. Co istotne, elementy teorii są zestawiane z przedmiotem badań własnych i stanowi to bardzo dobre wprowadzenie do etapu konceptualizacji.

Podsumowanie opisu tej części rozprawy: Należy podkreślić, że zakres problemowy i przedmiot badań uplasowano w perspektywie socjologicznej, chociaż wiele prezentowanych ustaleń odwołuje się do dorobku innych dziedzin. Autorka zachowuje właściwą dla prac naukowych poprawność i logikę prowadzonego wywodu, jak również sięga do aktualnych stanowisk teoretycznych i wyników badań. Zostały utrzymane odpowiednie proporcje między przywoływanymi podejściami teoretycznymi oraz implikacjami, co bez wątpienia stanowi zaletę pracy. Autorka swobodnie porusza się w zakresie omawianych zagadnień teoretycznych, licznych podejść badawczych i zróżnicowanych pojęć, które należą zresztą do tych niełatwo poddających się precyzyjnemu (i jednoznaczному) definiowaniu na gruncie socjologii, a zwłaszcza przełożeniu na kategorie badawcze i „język empirii”. Bardzo „sprawnie” komponuje tok analiz i wywodu, systematycznie podaje argumentację, uwzględniając rys historyczny, kontekst społeczno-kulturowy, przemiany zjawisk oraz ich współczesny ogląd.

Na szczególną uwagę zasługuje trzeci rozdział: „Metodologia badań własnych”. Jest to dość obszerna część, która łącznie z umieszczonym w aneksie narzędziem zajmuje 39 stron. Ta objętość przekłada się na dokładność prezentacji warsztatu badawczego, co wobec późniejszej konsekwencji w realizacji zadań decyduje o uzyskaniu wartościowego rezultatu naukowego.

Podrozdział „Konceptualizacja badania” rozpoczyna wprowadzenie na temat celów badań jakościowych, ponowne przytoczenie tezy generalnej (s. 87) i przypomnienie o wyliczeniu pytań badawczych we wstępie. Można zrozumieć intencję, ale (moje) przyzwyczajenia dotyczące prezentacji koncepcji badawczej powodują, że skłaniałabym się do umieszczenia problematyki badań w rozdziale metodologicznym. Dalej nakreślono przedmiot badań, zamierzenia poznawcze i zorientowanie na zrozumienie „indywidualnych narracji dotyczących roli ciała i wyglądu w życiu rozmówczyń”, „subiektywnych opinii i sensów, jakie nadają swoim działaniom estetyzującym” (s. 87, 88). Obok możliwości poznawczych badań jakościowych i uchwycenia właściwości kontekstowych uzasadnia to – zdaniem Autorki – osadzenie konceptu w ramach tego typu orientacji badawczej. I należy się z tym zgodzić. Jako „metodę badawczą” wskazano: wywiad swobodny, częściowo ustrukturalizowany, realizowany na podstawie narzędzia badawczego, określonego jako: „plan wywiadu z zagadnieniami i listą pytań ogólnych, według których prowadzona była rozmowa” (s. 90), nazywanego też: scenariuszem wywiadu. Następnie przedstawiono zasady wykorzystania teorii oraz implikacje metodologicznych, opracowania konceptualizacji i narzędzia badawczego. Punktem wyjścia są elementy teorii (E. Goffmana, P. Bourdieu) i cztery kluczowe w koncepcji wątki tematyczne, a dalej kategorie: estetyzacja ciała, elementy perspektywy dramaturgicznej E. Goffmana (fasada osobista *appearance* i *manner*; dekoracje – atrybuty, maska, wywieranie wrażenia; kulisy); kapitał społeczny, symboliczny i kulturowy (P. Bourdieu) oraz moralny aspekt piękna. Dokonano konceptualizacji pojęć i wyróżnienia „wskaźników empirycznych i narzędzi badawczych” w czterech tabelach, co przełożyło się na zawartość scenariusza wywiadu (aneks). Pierwsza tabela dotyczy estetyzacji ciała, zaś akcent został położony na działania odnoszące się do sfery duchowej i fizycznej oraz hedonizmu, pojawiają się też takie wartości, jak zdrowie i sprawność fizyczna. W przygotowaniu drugiego zestawu wskaźników (i tabeli) posłużyły elementy teorii E. Goffmana, w tym zagadnienia: zarządzania wyglądem i kreowania wyglądu zewnętrznego, manifestowane sposoby bycia, wrażenia przekazywane i wywołane, a także sytuacja i działania: w kulisach. Interesujący jest tu zabieg wprowadzenia kontekstu estetyzacji ciała do opisu „maski”, a zwłaszcza poszerzenia koncepcji o „maskę wirtualną” i „kreowanie fasad osobistych w przestrzeni online” (s. 93). Ta część konceptualizacji, podobnie jak zestaw wskaźników (26), jest wyjątkowo rozbudowana, co odwzorowuje podobnie rozbudowana część analityczna

(rozdz. IV). Kolejna (trzecia) tabela odnosi się do koncepcji P. Bourdieu. Wyodrębniono kategorie: habitus, kapitał społeczny, kapitał symboliczny, kapitał kulturowy, dystynkcja i gust. Co ważne, pojawia się doprecyzowanie rozumienia habitusu w odniesieniu do roli kobiety we współczesnej kulturze i postrzegania społeczno-kulturowych atrybutów kobiecości (s. 99–100). Ponownie poszerzono ujęcie kategorii: np. kapitał społeczny w postaci kontaktów i znajomości zawieranych online, różnego typu interakcji z użytkownikami Internetu. Wreszcie ostatnia tabela odnosi się do konceptualizacji moralnego wymiaru piękna. Punktem wyjścia są tu ujęcia wartości uznawanych i odczuwanych (S. Ossowski). Respondentkom pozostawiono tu stosunkowo najwięcej przestrzeni do ujawniania „reprezentacji umysłowych i skojarzeń”, czemu posłużyły m.in. techniki projekcyjne (s. 106).

W konsekwencji powstał obszerny scenariusz wywiadu, składający się z pięciu części: I – Wprowadzenie, II – Estetyzacja ciała, III – Kreowanie fasad, IV – Dystynkcja i kapitały, V – Piękno a dobro moralne. Zaplanowano czas trwania każdej z nich. W tych ramach można się doliczyć (brakuje numeracji) ponad 100 pytań o różnej budowie: od najbardziej złożonych i wieloczęściowych (np. projekcyjnych, dotyczących interpretacji fotografii) do bardzo krótkich, dwu-, trzywyrazowych, pełniących funkcję dopełnienia czy sondowania. Zestaw ten imponuje z uwagi na wysoką konsekwencję na poziomie: teoria – konceptualizacja – zadania badawcze (operacjonalizacja). Z punktu widzenia właściwości badań jakościowych można by zastanowić się nad formą niektórych pytań. Dotyczy to np.: obecności pewnych założeń (np. co do źródła informacji, podstawy formowania wzorów), formy „zamkniętej” z zastosowaniem partykuły „czy”, niekiedy braku tzw. pytań filtrujących, umożliwiających najpierw ustalenie obecności zjawiska (np.: wiedza, wzór, źródło), a dopiero w dalszej kolejności zadawanie pytań na temat np.: opinii, przypisywanych znaczeń, pogłębiania interpretacji.

Drugi podrozdział: „Dobór i charakterystyka próby badawczej”, zawiera zasady przygotowania próby (celowej). Oparto je na kryteriach: płci – kobiety, wieku 20–60 lat, kwoty przeznaczanej miesięcznie na zabiegi (300 zł). Dobór respondentek odbywał się poprzez kilka kanałów komunikacyjnych: bezpośredni kontakt z salonami kosmetycznymi czy klinikami medycyny estetycznej i poleconymi przez nie klientkami, metodą kuli śnieżnej, zaproszenia na Facebooku. W badaniach wzięły udział 32 kobiety, w wieku od 21 do 57 lat, w zdecydowanej większości (3/4) posiadające wykształcenie wyższe. Ze względu na potrzeby badawcze wyodrębniono dwie grupy: „młodszą” (20–34 lat) i „starszą” (35–50 lat). Pojawiają się tu drobne wątpliwości, głównie techniczne. Moim zdaniem pierwszy przedział powinien zaczynać się od 21 lat (wiek najmłodszej respondentki). Brakuje też doprecyzowania sposobu kwalifikowania

pozostałych respondentek (5 pow. 50 roku życia) (s. 112). Następnie podano krótką charakterystykę (stan cywilny, wykształcenie, rodzaj aktywności zawodowej, s. 112–114). Ów opis, zwłaszcza w połączeniu z informacjami o miejscach rekrutacji i cytowanymi fragmentami wypowiedzi, może pozwalać na identyfikację badanych. W warunkach ewentualnej publikacji należałoby w większym stopniu zadbać o te aspekty bezpieczeństwa respondentek.

Ostatni punkt (rozdz. III) dotyczy: „Realizacji terenowej i analizy danych”. Wywiady zostały przeprowadzone w okresie od sierpnia 2019 roku do końca czerwca 2020 roku, tak w formie bezpośredniej, jak i poprzez aplikacje Messenger czy Skype (ponad połowa – 18). Choć takie połączenie jest nieobojętne dla sytuacji zbierania danych, co zresztą komentuje sama Autorka, to w związku z nasileniem pandemii COVID-19 jest uzasadnione. Wywiady były (za zgodą respondentek) nagrywane na dyktafonie. Zawartość scenariusza i przeciętny czas trwania (1,5 godz.) wskazują na tzw. wywiad długi. Nie doszukałam się informacji na temat objętości dokonanych transkrypcji wywiadów czy sprawozdań z pracy w terenie.

W rozdziale czwartym: „Społeczne konstruowanie fasad w oparciu o estetyzację ciała” (najdłuższym, 60 stron) zaprezentowano analizę materiału empirycznego w perspektywie podejścia dramaturgicznego E. Goffmana. Opis został uporządkowany według kategorii: kreowania fasady osobistej (*appearance* i *manner*), wywierania wrażenia na innych oraz motywów związanych z „nakładaniem masek” i zachowaniami w kulisach. Przekłada się to zresztą na strukturę rozdziału. Interesującym zabiegiem, który dowodzi konsekwencji Autorki w porządkowaniu koncepcji badań i opisu wyników, jest dość obszerne wprowadzenie do rozdziału, które wieńczy typologia zakresu przeprowadzonych analiz (tab. 6). Pierwszy podrozdział rozpoczyna charakterystyka wykonywanych przez respondentki zabiegów, z uwagi na: rodzaj, częstotliwość, różnicę wieku. Pojawiają się tu dane wyrażone w procentach, co może zastanawiać w przypadku badań jakościowych. Wydaje się jednak, że służą one głównie celom porządkowania obrazu wyników, poprzedzającego pogłębione analizy. Kolejna tabela (7) dotyczy elementów fasady osobistej, a zawarte w niej aspekty są punktem wyjścia w opisie oraz interpretacjach zebranego materiału empirycznego, w tym przedmiotowych znaczeń czy motywów. Następnie Autorka przedstawia wynikającą z analizy wypowiedzi typologię. Ilustracją są tu cytaty fragmentów wypowiedzi badanych, głównie na temat „fasad” czy znaczenia dbałości o ciało/twarz, aspektów samoidentyfikacji, ale też szerszego postrzegania tych praktyk (estetyzacji, dekoracji) w odniesieniu do sfery zdrowia i pracy, pełnionych ról społeczno-zawodowych, oczekiwań społecznych, doświadczeń, znaczeń. Ten sam schemat prezentacji materiału został zachowany w dwóch kolejnych podrozdziałach. Dotyczy to wywierania wrażenia na innych

ludziach (przekazywanego i wywoływanego), w tym w związku z odgrywaniem ról społecznych, a także manipulowania wrażeniem. Ponownie ma miejsce wstępna i częściowo „liczbowo wymierna” charakterystyka, dalej typologia (tab. 8), a następnie – szczegółowe omówienie typów wraz z komentarzami odautorskimi. Rozważania poświęcono głównie kwestiom: wywoływanie pierwszego wrażenia, podobać się płci przeciwnej, moda i stylizacja, autoprezentacja, aspekty komunikacyjne i relacje międzyludzkie, eksponowanie cech osobowościowych czy profesjonalnych, postrzeganie roli zasobów, ocena odbioru własnej osoby (i działań) przez innych. Efekty analizy wzbogaca egzemplifikacja (fragmenty wywiadów). Wreszcie Autorka przechodzi do zagadnienia: „Maska i kulisy”, prezentując typologię motywów (tuszowania, kompensowania, aspirowania, manifestowania) i związanych z nimi masek, w tym wirtualnych (tab. 9). Opis porządkują cechy respondentek (np. wiek, różnice doświadczeń życiowych), ale też wyróżnione w konceptualizacji kategorie. Interesujące jest uchwycenie specyfiki motywów w grupach: młodszej – motyw tuszowania i aspiracji, częstsze występowanie maski wirtualnej; starszej – motyw kompensacji, manifestacji. Podobnie rzecz dotyczy wykorzystywania „masek”, głównie tuszujących, kompensacyjnych i aspiracyjnych (w aspekcie powiązań estetyzacji ciała dobrem moralnym), jak też definicji sytuacji: w kulisach.

Rozdział piąty: „Estetyzacja ciała jako narzędzie akumulacji kapitału społecznego i symbolicznego” jest poświęcony analizie materiału badawczego w odwołaniu do koncepcji P. Bourdieu. Autorka zadbała o uwydatnienie elementów teorii, łącząc je z przedmiotem analiz i wyróżnionymi kategoriami (tab. 10). Pierwszy podrozdział obejmuje zagadnienie habitusu w społeczeństwie konsumpcyjnym, zwłaszcza w odniesieniu do estetyzacji ciała, co jest opisane według klucza: wzorów i orientacji tzw. podtrzymującej i buntowniczej (tab. 11). Drugi odnosi się głównie do kwestii „inwestowania w ciało” w aspekcie kapitału społecznego i symbolicznego, natomiast trzeci – kapitału kulturowego. W tych fragmentach pracy został uwydatniony kontekst płci, np. dzięki kwestiom, typu: postrzeganie kobiecości przez pryzmat piękna zewnętrznego, tradycje i wzorce środowiskowe, zwłaszcza ukształtowane w rodzinie, ale też formowane przez media; przejawy indywidualizmu i autonomii, także w aspekcie sukcesu zawodowego i niezależności finansowej. W przypadku kapitału społecznego i symbolicznego omówiono funkcje (ciała) w znaczeniu: węższym (wystrój, stylizacja, estetyzacja) i szerszym (ujawniane kompetencje, dyspozycje, umiejętności) (s. 194). Poruszono tu m.in. zagadnienia prestiżu i statusu społecznego. Motywy dotyczące estetyzacji ciała zawarto w kolejnej tabeli (12). W analizie wypowiedzi respondentek kluczem są kryteria merytoryczne, ale też różnice pokoleniowe. Analogicznie przebiega opis kapitału symbolicznego, z uwydatnieniem odmiennych kontekstów i znaczeń w grupach wiekowych (np. gromadzenie doświadczeń a oznaka osiągnięć

czy statusu zawodowego). Co ciekawe, przywołując koncepcję P. Bourdieu, Autorka łączy problem dominacji nie tyle z kontekstem płci, ile ogólnie z uprzywilejowaniem osób, z ich dyspozycjami (np. estetycznymi) i kapitałami wyrażanymi chociażby poprzez symbole, zewnętrzne oznaki (wygląd). Kolejne zagadnienie to rola kapitału kulturowego w podejmowaniu estetyzacji ciała. Zakres tematyczny tego fragmentu pracy wydaje się faktycznie szerszy, np. wiele tu rozważań o poczuciu estetyki i wystroju wnętrza. W ramach typologii (tab. 13) zastosowano kryterium wieku. Opis materiału jest szczegółowy, niekiedy zawiera powtórzenia elementów wymienianych wprost przez badane. Niemniej uchwycono też tendencje i typy określeń (np. aktywności kulturowych, s. 220), powiązania kompetencji zawodowych z kapitałem kulturowym (s. 222), koncepcje „dojrzałości” jako zasobu. Każdy z etapów analizy jest ilustrowany fragmentami wywiadów. Pozytywnie wyróżnia się ponadto syntetyczne podsumowanie.

Rozdział szósty: „Moralny kontekst percepcji piękna”, poświęcono kolejno zagadnieniom: dobro moralne analizowane jako kryterium ocen estetycznych, wartościowanie wyglądu zewnętrznego, estetyzacja ciała rozpatrywana w kategoriach wartości odczuwanych i uznawanych. Szczególne miejsce przypada motywom podejmowania działań estetyzujących. We wprowadzeniu omówiono kwestie: piękna (jako aspektu życia społecznego w kontekście wzorców społeczno-kulturowych) i moralności. Przywołano efekty badań literaturowych, w tym poglądy J. Mariańskiego. Znalazły się tu także informacje o zastosowanych technikach projekcyjnych (skojarzeń, z użyciem fotografii, bezludnej wyspy). Podrozdział pierwszy jest poświęcony estetyce wyglądu zewnętrznego i ocenianiu działań w kontekście dobra moralnego. Najczęściej występujące (skojarzenia) z określeniami: piękno, piękno zewnętrzne, piękna kobieta – w ujęciu kategorii moralnych i estetycznych – zestawiono w tabeli (14). Jest ona punktem wyjścia do pogłębionej analizy, wzbogaconej cytatami z wywiadów i wyjaśnieniami natury teoretycznej. Szczególne miejsce przypada zagadnieniu utożsamiania piękna z dobrem moralnym, ale też przemianom ról społecznych oraz koncepcjom „kobiecości” i „męskości” w społeczeństwie konsumpcyjnym. W kolejnym podrozdziale opisano wartościowanie wyglądu zewnętrznego (na podstawie fotografii), a pole interpretacji zostało poszerzone np. o doświadczenia życiowe i odczytywanie konwencji związanych z wizerunkiem. Ostatni podrozdział dotyczy estetyzacji ciała ujętej z perspektywy: wartości. Interesującym efektem jest wykazanie, że działania te mają zarówno charakter wartości odczuwanych, jak i uznawanych (odwołania do społecznych: wymogów i/lub relacji, odbioru). Podsumowanie zawiera zestawienie najważniejszych wątków tematycznych, w odniesieniu do materiału badawczego i poglądów wybranych autorów. Niektóre elementy opisu powtarzają rezultaty analiz cząstkowych, lecz Autorka stara się pogłębić wcześniejszą interpretację i uwydatnić ogólne wnioski.

Zakończenie rozprawy ma charakter syntetyczny (11 stron) i zostało opracowane na zasadzie podsumowania odpowiedzi udzielanych na postawione pytania badawcze. W każdym przypadku zastosowano ten sam schemat: wskazaniu najważniejszych aspektów wynikających z wypowiedzi badanych kobiet towarzyszą odwołania do ustalonych w toku analizy kategorii, typologii (np.: motywacji, orientacji), jak również do kontekstu teoretycznego. Autorka przypomina tezę główną i stwierdza jej pozytywną weryfikację. Taka konstrukcja zakończenia pozwoliła uwydatnić kluczowe aspekty poznawcze i wartość uzyskanych wyników, a w sensie formalnym – skutecznie połączyć cele i założenia badawcze z osiągniętymi rezultatami.

Kwestie do dyskusji: Pierwsza dotyczy pozostawienia niejako „na marginesie” podjętych dyskusji teoretycznych i zadań badawczych – kontekstu płci i związanych z tym problemów nierówności społecznych, których egzemplifikacją mogą być także działania (i motywy) w sferze estetyzacji ciała. Druga kwestia to pewne rozproszenie danych statystycznych i przeglądów badań: znajdują się one głównie we wstępie i rozdziałach teoretycznych jako integralne części rozważań tematycznych. Systematyzacja stanu badań czy zestawienie/wykaz zakresu przedmiotowego pomogłaby ulokować badania własne na tle współczesnych nurtów badawczych, a zwłaszcza uwydatnić niewątpliwe atuty pracy autorskiej. Trzecie zagadnienie wiąże się ze sposobem rekrutacji badanych osób i wysokim poziomem ich wykształcenia, co z pewnością profilowało próbę. Pytanie dotyczy możliwości uchwycenia (i skomentowania) ewentualnego wpływu tych czynników na uzyskane wyniki.

Koncepcja i metodologia badań, analiza i wnioskowanie

Autorka rozprawy przyjęła szerokie ramy teoretyczne, co przełożyło się na bogaty zestaw kategorii badawczych, dlatego też strukturalizacja przedmiotu badań i prezentacja strony warsztatowej, bez wątpienia świadczą o posiadaniu wysokich kompetencji metodologicznych i badawczych w zakresie badań jakościowych, prowadzonych zgodnie z paradygmatem interpretatywnym. Na szczególne podkreślenie zasługuje konsekwencja w zakresie: podstawy teoretyczne – przyjęte w konceptualizacji definicje pojęć czy kategorii – wyróżnianie przejawów tych zjawisk (wskaźników) – opis materiału empirycznego, w tym typologii. Jest to tym bardziej znaczące, że badania objęły zjawiska oraz cechy, które należą do niezwykle trudnych na poziomach: strukturalizacji przedmiotu badań socjologicznych, definiowania oraz identyfikacji (np.: postrzeganie, nadawanie znaczenia, odczytywanie sensów, wartościowanie). Dotyczy to również przełożenia nie do końca precyzyjnych ustaleń E. Goffmana na „język” koncepcji i zadań badawczych. Autorka przygotowała spójny schemat analizy materiału w kontekście

przyjętych założeń teoretycznych i metodologicznych, a wykonane badania jakościowe i wartość opracowania potwierdzają konsekwentne realizowanie zamierzeń badawczych.

W ramach ujęcia operacyjnego zostały zachowane właściwe proporcje między szczegółowością dokonanej kategoryzacji i zestawami pytań w wywiadach. Ustalenia teoretyczne i metodologiczne są stosowane adekwatnie. Wobec przyjętego paradygmatu badań może zastanawiać to, że scenariusz wywiadu posiada cechy narzędzia częściowo standaryzowanego. Niemniej toku prowadzonych wywiadów dostosowywano pytania (szczegółowe i pogłębiające) do konkretnych przypadków i sytuacji. Decyzje te dowodzą świadomości rodzaju użytego narzędzia i jego neutralności w sensie metodologicznym czy może bardziej – technicznym. Celom swoistej „obiektywizacji” pozyskanej wiedzy służy też wspomniana wielokrotnie wyjątkowa konsekwencja: porządkowanie teoretyczne zostało odwzorowane w konceptualizacji, a następnie w pytaniach badawczych i hipotezach, analizie materiału empirycznego, interpretacji, formułowaniu wniosków. Takie funkcje pełnią też odwołania do poglądów wielu autorów (np. wsparcie trafności interpretacji, walidacja zewnętrzna) czy metoda egzemplifikacji (bogate zestawy fragmentów wypowiedzi badanych). Autorka rozprawy wykazuje przy tym dbałość o jawność i wiarygodność warsztatu badawczego. Można tu wymienić takie działania, jak: konceptualizacja, implikacje metodologiczne, wykaz wskaźników, scenariusz wywiadu, a ogólnie – przejrzystość procesu pozyskiwania danych, zasad kodowania, analizy i interpretacji.

Analizę materiału empirycznego cechuje tzw. nadmiarowość. Niemniej liczba pytań w scenariuszu i czas trwania wywiadów indywidualnych (tzw. długich) musiały przełożyć się na uzyskanie obszernego materiału empirycznego. Autorka zastosowała przy tym podejście idiograficzne. W toku analizy pozostaje zatem „blisko” empirii, ale uzasadnia to dążenie do zrozumienia działań badanych, uwzględnianie motywacji i znaczeń, zachowanie różnorodności i bogactwa wyjaśnień. Jednocześnie stara się uchwycić konteksty i logikę każdej z indywidualnych opowieści. Na podstawie sukcesywnych analiz przedstawia zarówno typologie, jak i pogłębione interpretacje, ilustrując je charakterystycznymi wypowiedziami respondentek. Nie ulega wątpliwości, że Autorka z powodzeniem zrealizowała podjęte zadania naukowo-badawcze.

Wykorzystanie materiałów źródłowych i prezentacja, strona edytorska

Przygotowane i uzyskane źródła empiryczne oraz sposoby analizy i opracowywania danych dowodzą zasadności łączenia studiów literaturowych ze studiami empirycznymi, umiejętności skutecznego wykorzystania elementów teoretycznych jako podstaw projektu badawczego, a dalej realizacji badań i analizy wyników. Rozprawa jest napisana poprawnie, jeżeli chodzi o przekaz naukowy, co przejawia się m.in. w precyzji stosowanych pojęć i definicji.

Mimo znaczącego stopnia trudności tekstu, przekaz jest w pełni komunikatywny. Tok rozważań jest logiczny i konsekwentny, podobnie jak sposoby przechodzenia między tematami i wątkami, poglądami autorów i komentarzami. Całość świadczy o wysokiej „dyscyplinie” intelektualnej w prezentowaniu treści teoretycznych i wyników badań własnych. Interpretacje zebranych danych, wnioski i spostrzeżenia są sformułowane poprawnie, a sposób omówienia uzyskanych rezultatów jest przejrzysty.

Rozprawa zawiera bogatą bibliografię (nienumerowaną), na którą składa się 177 pozycji z zakresu publikacji naukowych, w tym monografii i artykułów, 9 stron internetowych. Zbiór przywołanej i cytowanej literatury jest obszerny i zróżnicowany. Przeważają prace z dziedziny socjologii, ale ogólnie posiada on charakter interdyscyplinarny. Odpowiada to jednak podjętej tematyce i celom badawczym. W zestawieniu znalazły się kluczowe dla tematu publikacje, ale też aktualne (65 pozycji, czyli 37 proc., wydano po 2010 roku). Znaczący jest też udział pozycji obcojęzycznych (jęz. angielski). Wykaz przygotowano skrupulatnie. Dobór i wykorzystanie źródeł są prawidłowe. Podobnie pozytywne uwagi dotyczą przygotowania (392) przypisów.

Praca jest napisana bardzo dobrze pod względem językowym. W zasadzie nie występują jakiegokolwiek niedoskonałości stylistyczne czy gramatyczne. Warto też podkreślić staranność edytorską: błędy literowe czy interpunkcyjne pojawiają się w zasadzie sporadycznie (strony np.: 3, 55, 88, 89, 95, 97, 113, 122, 129, 152, 161, 243). Ma jednak miejsce pewna maniera w postaci dodatkowych odstępów przy części numerów przypisów (w samym tekście). Biorąc pod uwagę obszerność opracowania i jakość tzw. strony językowej, kwestie te nie wpływają na ogólnie wysoką ocenę pracy. Rozprawa zawiera 14 tabel, które służą m.in. prezentacji zasad analizy. Zestawienia te przygotowano w sposób przejrzysty.

Ocena końcowa i konkluzja

Rozprawa doktorska: „Funkcje estetyzacji ciała w kreowaniu fasad w społeczeństwie konsumpcyjnym. Na podstawie badań socjologicznych klientek salonów kosmetycznych i klinik medycyny estetycznej”, autorstwa Pani mgr Magdaleny Rak-Suskiej, stanowi interesujące i pod wieloma względami oryginalne rozwiązanie podjętych problemów badawczych. Zaprezentowane wyniki badań i analiz, zwłaszcza w przyjętym kontekście teoretycznym, istotnie poszerzają wiedzę w przedmiotowym zakresie. Należy zaznaczyć, że zrealizowane badania własne (jakościowe) dotyczą tych zjawisk społecznych, które nieczęsto pojawiały się w głównych nurtach zainteresowań i dyskursu na gruncie socjologii. Dysertacja nie tylko wypełnia niedobory badań w tym zakresie, ale też dzięki rozwiązaniom przyjętym w koncepcji badawczej oraz sposobom realizacji – wnosi istotny wkład do dorobku w ramach dyscypliny: nauki

socjologiczne. Jednocześnie wpisuje się w kierunki rozwoju subdyscyplin współczesnej socjologii, w tym „studiów nad ciałem”. Za niekwestionowaną wartość recenzowanej pracy uważam przeprowadzenie w sposób skrupulatny analizy obszernego i zróżnicowanego materiału badawczego, z wysoką dbałością o trafność opisu oraz interpretacji, przy zachowaniu podejścia krytycznego i dokonywaniu syntezy. Na podkreślenie zasługuje także sposób prowadzenia rozważań, stosowanie wprowadzeń i wyjaśnień na temat kolejnych sekwencji wyводу. Opracowanie różnorodnych i złożonych podstaw teoretycznych, podobnie jak konceptualizacji i operacjonalizacji, dowodzi umiejętności łączenia studiów literaturowych ze studiami empirycznymi, prowadzącymi do udanej realizacji celów badawczych i osiągnięcia wartościowego rezultatu naukowego. Całość wykonanych zadań świadczy o imponującej erudycji Autorki oraz o posiadaniu wysokich kompetencji naukowo-badawczych.

Uwzględniając znaczenie podjętych badań i analiz, nowatorskie ujęcie wielu spośród rozwiązywanych problemów, wartości poznawcze i aplikacyjne rezultatów, bardzo dobrą znajomość podjętej tematyki, umiejętności pozyskiwania i doboru materiałów źródłowych oraz analizy i interpretacji danych, jak również prawidłowe wyciąganie wniosków – należy stwierdzić, że: recenzowana dysertacja w pełni odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim, określonym w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595).

Wnoszę zatem o dopuszczenie Pani mgr Magdaleny Rak-Suskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Jagoda Jezek', with a long, sweeping flourish extending to the right.